

histories

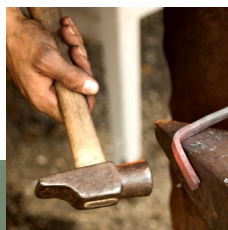
M A G A Z I N E

aan de slag met genealogie,
heemkunde en cultuur van alledag

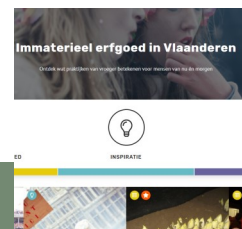
KADASTER ARCHIEVEN

in het
Rijksarchief

WORD SMID!

technische
handboeken
als bron

NIEUWE INVENTARIS

immaterieel
cultureel
erfgoed

histories

In dit nummer

DOSSIER: Proeven van het Rijksarchief

- 5-8 Kadasterarchieven in het Rijksarchief te Hasselt
Rombout Nijssen
- 9-13 De Mouvement de la Population et de l'Etat Civil (1841-1976). Een schatkamer voor historische demografie in België
Marij Preneel

Verder in dit nummer

- 14-23 Word smid! Technische handboeken als bron voor historisch onderzoek naar het smeedambacht (1800-2000)
Joeri Januarius
- 24-30 Een nieuwe inventaris voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen
Frea Vancraeynest

Colofon

Verantwoordelijke uitgever

Sabine de Bethune

Contactgegevens

Histories vzw

Zoutwerf 5

2800 Mechelen

tel. +32 (0)15/80 06 30

info@historiesvzw.be

Redactie en layout

Histories vzw

December 2019 / nummer 2

Vlaanderen
verbeelding werkt

Proeven van het Rijksarchief

Artikels (en workshops) over minder bekende archiefbronnen

In het Rijksarchief zit veel ongekend bronnenmateriaal uit de negentiende eeuw met een schat aan informatie voor lokaal historisch onderzoek. Om er mee aan de slag te gaan, moet je echter weten hoe je er je weg in vindt. Met een enquête peilden Heemkunde Vlaanderen en het Rijksarchief naar de interesses van heemkundigen en lokale erfgoedwerkers. Vanaf het najaar 2017 tot in het najaar 2019 konden erfgoedvrijwilligers de bronnen die hen het meeste interesseerden via workshopreeksen leren kennen. In elke provincie werd een workshopreeks georganiseerd. De workshops waren een gemeenschappelijke organisatie van Heemkunde Vlaanderen en het Rijksarchief.

Tijdens de workshops gaf een specialist uit het Rijksarchief telkens praktische informatie voor het gebruik van de bron voor lokaal historisch onderzoek. Hoe ontstond de bron en wat was de historische context waar je rekening mee moet houden? Welke informatie kun je er vinden? Hoe moet je er historische kritiek op toepassen? Daarnaast kregen de deelnemers ook voorbeelden van onderzoeksvragen en konden ze het bronnenmateriaal zelf ook bestuderen aan de hand van groepsoefeningen.

In dit magazine vind je het tweede deel van de artikels die een neerslag zijn van de workshops. Eerst vertelt Rombout Nijssen het verhaal van de kadasterarchieven in het Rijksarchief te Hasselt. Hij geeft daarbij een aantal voorbeelden uit de provincie Limburg, maar de laatste jaren verwierven alle rijksarchieven in Vlaanderen belangrijke aanwinsten uit het kadasterarchief. Vervolgens komt Marij Preneel aan bod. Zij heeft het over het archief van de Mouvement de la Population et de l'Etat Civil, een interessante bron voor historische demografie in België.

Kadasterarchieven in het Rijksarchief te Hasselt

Rombout Nijssen, Rijksarchivaris Hasselt

Een tiental jaren geleden schakelde de Directie Limburg van de administratie van het kadaster radicaal over op digitaal werken. In dezelfde periode gingen de vroegere controlekantoren van het kadaster op in de nieuwe antennes van de Federale Overheidsdienst Financiën. Dit vormde de aanleiding voor het overbrengen van het papieren archief van de controle-kantoren van het kadaster in Limburg naar het Rijksarchief te Hasselt. In dezelfde periode werd ook een deel van het archief van de provinciale directie naar het Rijksarchief overgebracht. Ondertussen hebben in Limburg veel heemkundigen en genealogen de mogelijkheden ontdekt, die dit archief biedt. In deze bijdrage bespreken we enkele stukken uit de kadasterarchieven die onderzoekers en amateur-geschiedkundigen een inzicht geven van het grondbezit in hun gemeente in het midden van de negentiende eeuw. We beperken ons tot een aantal voorbeelden uit de provincie Limburg, maar de laatste jaren verwierven alle rijksarchieven in Vlaanderen belangrijke aanwinsten uit het archief van de administratie van het kadaster.

Het kadaster is een dienst van de Federale Overheidsdienst Financiën, waarvan de voornaamste opdracht erin bestaat (1) het vastgoed in België te repertoriëren, er de waarde of het kadastraal inkomen van te schatten en er de bezitters van te identificeren. Aan de hand van die gegevens kan de belastingdienst dan berekenen welke belastingen - de onroerende voorheffing - iedere bezitter van vastgoed in ons land moet betalen op zijn bezit. Voorts moet het kadaster (2) de gegevens over het kadastraal inkomen jaarlijks bijwerken en (3) de historiek daarvan bewaren.

De Franse wet van 15 september 1807 schreef de perceelsgewijze opmeting van heel Frankrijk - waar de Belgische territoria toen deel van uitmaakten - voor. De feitelijke werkzaamheden voor de kadastrale opmetingen waren toen in verschillende gemeenten al van start gegaan of zelfs afgerond. Voor andere gemeenten in België, vooral die waar de overheid minder grondbelastingen dacht te kunnen innen, duurde het tot kort voor 1845 voordat alle opmetingen verricht en in kaarten verwerkt waren.

“De Franse wet van 1807 schreef de opmeting van heel Frankrijk voor.”

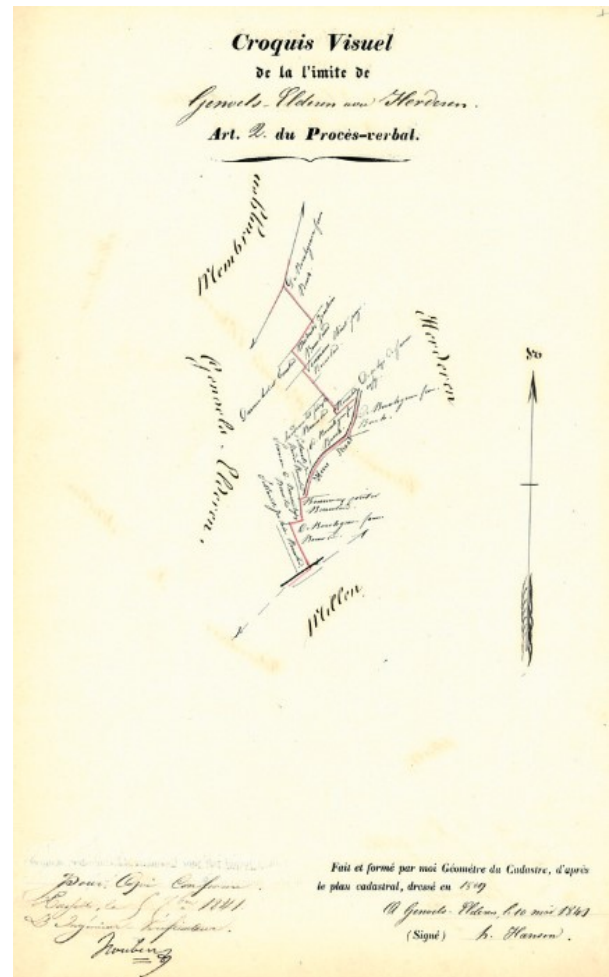
Bij het repertoriëren van de onroerende goederen werkt de administratie van het kadaster per gemeente. Een van de eerste dingen die dus in de eerste helft van de negentiende eeuw moest gebeuren, was het definitief vastleggen van de gemeentegrenzen. Daarvoor werden, gemeente per gemeente, de gemeentegrenzen afgestapt door een commissie die bestond uit een landmeter en een controleur van de administratie van het kadaster, de burgemeester en enkele raadsleden van de gemeente in kwestie, en minstens één afgevaardigde van iedere aangrenzende gemeente. Het resultaat daarvan is een verslag voor iedere gemeente, het zogenaamde proces-verbaal van afpaling, waarin nagelezen kan worden op welke dag die commissie de grenzen heeft afgestapt, en op welke elementen in het landschap men zich richtte

om de grenzen van de gemeente vast te stellen. Naast een woordelijk relaas van de wandeling van de commissieleden, met de beschrijving van beken en rivieren en wegen die de grens vormen, van bijzondere gebouwen, bomen of stenen die aanduiden hoe de gemeentegrens loopt, bevat het proces-verbaal ook een getekend plan of *croquis visuel* van de grens met iedere aangrenzende gemeente.

Nadat de grenzen van iedere gemeente waren vastgesteld, kon de kadastrale kaart of percelenkaart gemaakt worden. Het oorspronkelijk kadastraal plan, in het Frans het *plan primitif*, dat voor de meeste gemeenten in Limburg in de eerste helft van de jaren '40 van de negentiende eeuw opgesteld werd, wordt gewoonlijk het primitief kadasterplan genoemd. Het bestaat voor iedere gemeente uit een verzamelplan of *tableau d'assemblage* en sectieplannen. Op het verzamelplan zijn de grenzen van de secties waarin de gemeente op kadastraal vlak ingedeeld is, aangeduid, samen met de wegen, de waterlopen, de vijvers en de gebouwen. Naargelang de oppervlakte van de gemeente is het verzamelplan opgesteld op een schaal die varieert van 1/10.000 tot 1/20.000. De perceelgrenzen en het nummer van ieder perceel, de kadastrale benamingen van velden, bossen en weilanden, de wegen (ook de buurtwegen), de waterlopen, de vijvers en de gebouwen zijn aangeduid op de sectieplannen. Bij de gebouwen wordt onderscheid gemaakt tussen particuliere (roodgekleurde) en openbare (blauwgekleurde) gebouwen. De sectieplannen zijn in de regel op schaal 1/5.000 getekend.

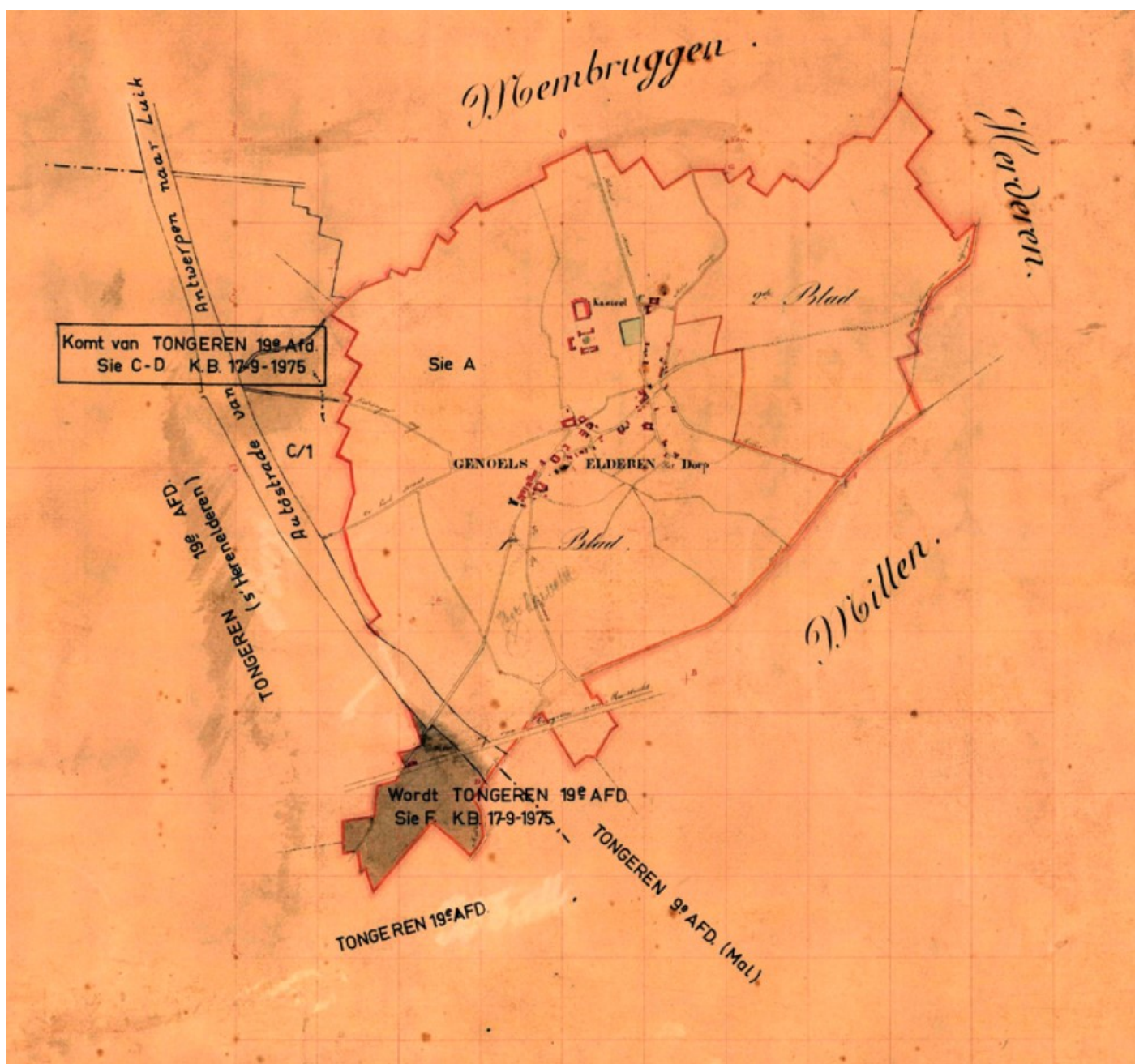
Bij het oorspronkelijk kadasterplan van iedere gemeente hoort een legger: de Oorspronkelijke aanwijzende tafel of - in kadastertaal - de 208. Daarin worden alle percelen in een gemeente per sectie en in numerieke volgorde opgesomd, en wordt voor ieder perceel onder meer vermeld wie er in 1844 de eigenaar van is, wat diens woonplaats is, hoe groot het perceel is, wat de aard van het grondgebruik is, en tot welke kwaliteitscategorie het perceel behoort. Die kwaliteitscategorie is een rechtstreekse verwijzing naar de geschatte jaarlijkse opbrengst van het perceel in kwestie.

Om de jaarlijkse netto-opbrengst van de percelen in een gemeente te schatten, werd vanaf 1828 gebruik gemaakt van model 5bis, de Tabel van berekening. In dit document, dat een bron van onschatbare waarde is voor de geschiedenis van de landbouw in iedere gemeente,

Plan van de grens tussen de gemeenten Genoels-Pléhem en Herderes, 1841. (Collectie Rijksarchief Hasselt)

wordt voor verschillende kwaliteitsklassen van akkerland en hooiland nagegaan welke vruchtwisseling er op toegepast wordt, hoeveel er per hectare geoogst kan worden, en wat die oogst op de meest nabij gelegen markten opbrengt. Op die manier wordt de bruto- of onzuivere opbrengst van landerijen van verschillende kwaliteitsklassen vastgesteld. Van die opbrengsten worden de kosten voor het bemesten en bewerken van de grond, het verdelgen van het ongedierte, het zaaien, het oogsten, bewerken en vervoeren van de oogst afgetrokken, om zo de netto- of zuivere opbrengst per hectare vast te stellen. Het gedetailleerde overzicht van de vruchtwisseling en van de bewerkingen die aan het veldwerk te pas kwamen, en van de kosten daarvan, geeft een uitstekend inzicht in de werkmethodes en de - soms grote, soms uiterst kleine - mate van winstgevendheid van het boerenbedrijf omstreeks 1845.

*Verzamelkaart van het oorspronkelijk kadasterplan van Genoelselderen, op basis van opmetingen uit 1829.
(Collectie Rijksarchief Hasselt)*

Model 5bis is een van de bronnen op basis waarvan model 5, de Tabel van classificatie der grondeigendommen, opgesteld werd. Zoals de naam van het document het zegt, vormt een opsomming en beschrijving van de verschillende kwaliteitsklassen van de verschillende soorten landerijen – akkerland, tuinen, weilanden, boomgaarden, hooilanden, bossen, vijvers, heide... – en hun geschatte netto-opbrengst, de kern van deze stukken. Daarnaast geeft model 5 nog een overzicht van

andere factoren die van invloed zijn op de waarde van het vastgoed in die gemeente: de afstand tot de belangrijkste marktplaatsen in de omgeving, de aanwezigheid van waterlopen en wegen en de bruikbaarheid daarvan, het reliëf, de soorten en de kwaliteit van het daar gekweekte vee, de aanwezigheid van andere economische activiteiten dan de landbouw, de kwaliteit van de woningen en het aantal inwoners van de gemeente.

Waar de 208 een overzicht geeft van de percelen in een bepaalde gemeente en hun bezitters, geeft de kadastrale legger, de 212, een overzicht van de personen en organisaties die in een bepaalde gemeente vastgoed bezitten, met voor ieder van hen een overzicht van zijn bezittingen. De oudste aantekeningen in de 212 geven de bezitssituatie van 1845 weer. Vanaf 1845 wordt de 212 aangevuld telkens iemand een onroerend goed verwerft of van de hand doet. Via de codes in de kolommen 'vorige' en 'volgende' eigenaars kan je volgen wie de opeenvolgende bezitters van een goed geweest zijn.

AAN DE SLAG

In 1979 en in 1982 gaf het Rijksarchief twee studies uit, die een overzicht geven van de documenten die in de administratie van het kadaster gebruikt worden, en ook van de werkwijze van het kadaster: J. Verhelst, *De documenten uit de ontstaansgeschiedenis van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)* (Brussel 1982) en A. Zoete, *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster (1835-1975)*, (Brussel 1979).

De processen-verbaal van afpaling van de gemeentegrenzen en de dossiers met de stukken die gediend hebben om de belastbare waarde van het onroerend goed in iedere gemeente vast te stellen, zijn ontsloten met een plaatsingslijst die in de leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt geraadpleegd kan worden. De inventarissen van de archieven die door de diensten van de administratie van het kadaster aan de rijksarchieven in Vlaanderen werden overgedragen, kunnen op de website van het Rijksarchief geraadpleegd worden: <https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/index/index/zoekterm/kadaster>.

De leeszaal van het Rijksarchief te Hasselt is open van dinsdag tot vrijdag, van 09.00 tot 16.30 uur. In juli en augustus is de leeszaal gesloten van 12.00 tot 13.00 uur. Op feestdagen blijft de leeszaal gesloten.

KLASSEN.	GETAL.	ONZUVER INKOMEN, VAN HET ONROEREND GOED OF OFFERVLAAKTE.	ZEUIER INKOMEN, VAN HET ONROEREND GOED OF ONZUVER INKOMEN.	HUIZEN GEKOZEN TOT VOORBEELDEN.	
				AENWYZING VAN WIK-NOMMERS.	NAMEN EN VOORNAMEN VAN EIGENAARS.
1	1	210	210	100 100 100	De Breyne, Jans
2	1	72	56	2 2 2	De Breyne
3	1	38	26	3 3 3	De Breyne
4	4	38	26	2 2 2	De Breyne
5	3	20	15	2 2 2	De Breyne
6	3	12	9	2 2 2	De Breyne
7	22	8	6	2 2 2	De Breyne
8	1	4	3	2 2 2	De Breyne

Tabel met kwaliteitscategoriën van huizen in Genoelselderen, 1843. De administratie van het kadaster onderscheidde in Genoelselderen acht kwaliteitscategoriën, waarvan het netto kadastraal inkomen geschat werd op bedragen die varieerden van 210 gulden voor het kasteel, tot 6 en 3 gulden voor 22 'woningen van kleine landbouwers en ambachtslieden' en voor 8 'leeme hutten dewelke den behoeftigen tot schuilplaats verstrekken'. 30 van de 49 woningen in het dorp behoorden tot de twee laagst getaxeerde categoriën. (Collectie Rijksarchief Hasselt)

NAEM	VOORNAMEN	BEROEP	WOONPLAETS	ART. 154
Joris	Willem	Landbouwer	Beringen	EIGENAAR

POLDEL.	GEBUICHT	VERWIJZING	ROOFT	INKOMEN	BELASTBAAR INKOMEN	BEKNOPT OMSCHRIJVING	VERMIDDELING		
							VERMIDDELING	VERMIDDELING	VERMIDDELING
1	Huis	105	105	105	105	Huis	105	105	105
2	Tuin	106	106	106	106	Tuin	106	106	106
3	Bosje	107	107	107	107	Bosje	107	107	107
4	Weiland	108	108	108	108	Weiland	108	108	108
5	Akker	109	109	109	109	Akker	109	109	109

Overzicht van de onroerende bezittingen van Willem Joris in de gemeente Beringen, 1845. Willem Joris stond bij de administratie van het kadaster bekend als artikelnummer 129 in Beringen. Hij bezat in 1845, een huisje, een tuin, een bosje, een weiland en een akker. In totaal was zijn bezit in Beringen 68 are en 20 centiare groot. In 1866 verkocht hij zijn bezit aan artikelnummer 174, de code van Willem Mulle, een rentenier in Beringen. (Collectie Rijksarchief Hasselt)

De Mouvement de la Population et de l'Etat Civil (1841-1976)

Een schatkamer voor historische demografie in België

Marij Preneel, archivaris Algemeen Rijksarchief

De Mouvement de la Population et de l'État Civil (kortweg: Mouvement) vormt, samen met de veel bekendere volkstellingen, de tweede pijler van de negentiende-eeuwse bevolkingsstatistiek. De Mouvement en de volkstellingen zijn ongeveer even oud. Terwijl de volkstellingen een statische dwarsdoorsnede geven van de bevolking in één bepaald jaar, geeft de Mouvement een dynamisch beeld van de verschuivingen, jaar na jaar, in de samenstelling van de bevolking. Daarbij gaat het niet alleen om aantallen geboorten en overlijdens, maar ook over doodsoorzaken, tweelingen, echtscheidingen, migratie en nog veel meer. Net als de volkstellingen, bevat de Mouvement cijfers tot op het niveau van de gemeente. En dat maakt de bron heel bijzonder.

De Belgische Mouvement omvat 717 registers met bevolkingscijfers die de hele periode tussen 1841 en 1976 overspant. Tot 2001 zat de schat verborgen in de kelder van het Nationaal Instituut voor de Statistiek aan de Leuvenseweg in Brussel. In dat jaar werden de registers vanuit het N.I.S. overgebracht naar het Algemeen Rijksarchief in Brussel. De overdracht naar het Rijksarchief was een eerste, belangrijke stap in de opgraving van de schat. Het afgelopen decennium ontdekten onderzoekers de Mouvement, zoals Isabelle Devos (UGent), Anne Winter (VUB) en Thierry Eggerickx (UCL). Dat is goed, maar onvoldoende voor een bron van dit formaat: een unieke reeks data over de bevolking, die andere Europese landen ons benijden.

Het feit dat het om papieren registers gaat, stuk voor stuk unieke exemplaren, maakt dat dit een uiterst kwetsbare bron is. De 717 registers, 14.000 tabellen of 376.560 pagina's, zijn daarom integraal gedigitaliseerd. Sinds 1 mei 2016 kan iedereen ze consulteren op de website van het Belgische Rijksarchief. Op die manier is

deze Belgische schat definitief uit de vergetelheid gehaald en is ze toegankelijk voor alle geïnteresseerde onderzoekers in binnen- en buitenland.

BELGIË KOPLOPER IN BEVOLKINGS-STATISTIEK

Hoewel de Mouvement en de volkstellingen geen 'Belgische' uitvinding zijn – de eerste Mouvements werden opgemaakt in Zweden en in Oostenrijk in het midden van de achttiende eeuw – is het duidelijk dat deze twee vormen van bevolkingsstatistiek zich in België in de negentiende eeuw het meest ontwikkelden. Na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 profileerde België zich met Adolphe Quetelet immers als een van de koplopers op het vlak van demografische statistiek in Europa. Onderzoekers van vandaag kunnen de vruchten plukken van zo veel negentiende-eeuwse statistische ijver.

De originele registers van de Mouvement de la Population et de l'Etat Civil in het magazijn van het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Sinds 1 mei 2016 kan men ze integraal online consulteren op de website van het Rijksarchief. (foto: ARA)

Bevolkingsstatistiek staat of valt met een goede registratie van bevolkingsgegevens in de gemeenten. Die bevolkingsregistratie was in het negentiende-eeuwse België al behoorlijk performant. Naarmate de bevolkingsregistratie in de Belgische gemeenten juist en gedetailleerder werd, nam ook het aantal tabellen in de Mouvement toe. De Belgische Mouvement put data uit volgende gemeentelijke registers (in chronologische volgorde):

- registers van de burgerlijke stand (sinds 1796): geboorte, huwelijk, overlijden;
- bevolkingsregisters (sinds 1846): interne en externe migratie;
- register doodgeborenen (1849-1867);
- doodsoorzakenregister (sinds 1851) / officiële nomenclatuur doodsoorzaken (sinds 1867);
- registers van vertrek (sinds 19/11/1866);
- registers van aankomst en vertrek (sinds 30/12/1900);
- vreemdelingenregister (sinds 13/08/1933).

De gegevens voor de Mouvement werden vanuit de gemeentelijke registers ingezameld volgens een getrappt systeem. De gemeentelijke overheid vulde elk jaar een modelformulier in met de voornaamste gegevens. Die modelformulieren werden ingezameld door de arrondissementscommissarissen (voor de plattelandsgemeenten) en de provinciegouverneurs (voor de steden). Zij maakten ze op hun beurt over aan de Commission Centrale de Statistique. Medewerkers van de Commission telden de totalen en schreven de cijfers over in de registers van de Mouvement. Het resultaat mag er zijn: één centrale reeks van 717 registers met zowat 14.000 tabellen voor heel België.

Tussen 1841 en 1850 werden de registers jaarlijks integraal gepubliceerd. Vanaf 1851 werd de integrale publicatie stopgezet. Voor de periode tussen 1852 en 1885 zijn er handgeschreven basisregisters met cijfers van de burgerlijke stand en de bevolking, maar niet alle registers zijn even goed bewaard. Tabellen ontbreken en cijfers zijn onleesbaar zodat het niet vanzelfsprekend is om een stabiele cijferreeks uit de registers te puren.

Bijzonder interessant is het verschijnen van de eerste tabel met doodsoorzaken vanaf 1852.

Vanaf 1886 werden de tabellen uitgebreid. Gedurende een periode van 74 jaar, tot 1959, bleef de inhoud stabiel. De rijkdom van de Mouvement als bron toont zich via onderstaand lijstje van de tabellen in 1886:

1. *Relevé général du mouvement de la population de résidence habituelle, dite de droit en 1886* (basistabel 'Bevolking');
2. *Immigrations en 1886 / Émigrations en 1886* (personen geboren in België/geboren in het buitenland; indeling volgens land van herkomst en beroeps categorie);
3. *Relevé général du mouvement de l'état civil en 1886* (basistabel 'Burgerlijke stand');
4. *Relevé mensuel des mariages, naissances, décès, mort-nés et autres enfants présentés sans vie* (aantal huwelijken, geboorten, overlijdens en doodgeborenen per maand);
5. *Age des décédés (non compris les morts-nés et autres enfants présentés sans vie en 1886)* (leeftijd bij overlijden; in totaal 55 verschillende leeftijdscategorieën);

Overzichtstabel van de doodsoorzaken in België (1852). Waarschijnlijk de oudste statistiek van de doodsoorzaken in ons land. (Collectie Mouvement)

6. *Statistique spéciale des morts violents en 1886* (vier categorieën: moorden, zelfmoorden, ongevallen en 'cas douteux'; per categorie telkens onderscheid tussen 18 doodsoorzaken);
7. *Statistique spéciale des suicides* (leeftijd, geslacht, burgerlijke staat en beroep van de zelfmoordenaar);
8. *Cadre supplémentaire. Causes des décès en 1886* (doodsoorzaken).

DEMOGRAFISCHE DATA ONLINE

In 1960 kreeg de Mouvement een facelift. De klassieke registers met manueel ingevulde tabellen maakten plaats voor computerlistings. Vanaf 1964 werd ongeveer veertig procent van de data weergegeven onder de vorm van gecodeerde, ingebonden computerlistings. En ook inhoudelijk waren er verschuivingen. De nadruk lag op migratie en de gegevens daalden niet steeds meer tot het niveau van de gemeenten af. Dat de Mouvement afslankte na de Tweede Wereldoorlog is logisch. Het aandeel van gepubliceerde cijfers van de Mouvement nam toe, net als de internationale invloed op de inzameling van demografische data. De internationale samenwerking en de standaardisatie van de demografische methodes had ook effect op de data-inzameling van het N.I.S. Zo werd vanaf 1972 de A-lijst met doodsoorzaken van de Wereldgezondheidsorganisatie gebruikt.

De Belgische Mouvement (1841-1976) is ontegensprekelijk een bijzonder rijke bron voor de historische demografie. Ze bevat een schat aan gedetailleerde bevolkingscijfers tot op het niveau van de gemeenten voor een lange periode. De stabiliteit van de tabellen is ideaal voor *long-term research*. De Mouvement is het resultaat van een doorgedreven registratie van bevolkingscijfers die onder impuls van Quetelet vanaf de jaren 1830 in elk van de 2.600 Belgische gemeenten gebeurde. Hoewel de registratie in de gemeenten verre van perfect was, verbeterde ze in de negentiende en twintigste eeuw dankzij de uitbouw van de ambtenarij, de technische vooruitgang en de rationalisering. Het resultaat is één centrale reeks van 717 registers voor heel België, met in totaal 14.000 tabellen propvol bevolkingscijfers. De Mouvement is tot nu toe relatief weinig gebruikt voor historisch-demografisch onderzoek, onder meer omdat de papieren registers te kwetsbaar zijn voor onderzoek

op grote schaal. Nu ze zo goed als integraal online staan, kunnen ze verder ontgonnen worden.

AAN DE SLAG

Sinds 1 mei 2016 kan men de 717 registers van de Mouvement consulteren op de website van het Belgische Rijksarchief – een klein deel moet nog gerestaureerd en gedigitaliseerd worden. Let wel: u moet ingelogd zijn om de beelden te kunnen raadplegen. Zo vindt u de tabellen terug: www.arch.be > Home page > LOGIN > Zoekmotors > Zoeken naar archieven > Zoekterm: 'Mouvement de la Population' > Nationaal Instituut voor de Statistiek. Beweging van de burgerlijke stand en loop der bevolking, 1841-1976 > Archief-inventaris (beschikbare jaren) / Archiefbestanddelen / Gedigitaliseerde archiefdocumentenLink: https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/zoekterm/mouvement+de+la+population/eadid/BE-A0510_004393_005475_DUTBeredeneerde bibliografie

De cijfers van de Mouvement zijn geheel of gedeeltelijk uitgegeven: *Statistique de la Belgique. Population: mouvement de l' état civil pendant l'année 1841-1849*. (integrale publicatie). Een samenvatting van de cijfers uit de periode 1831-1840 vindt men terug in de publicatie van de cijfers van 1842. Na 1851 werden de belangrijkste cijfers uit de Mouvement gepubliceerd in diverse uitgaven van de Commission Centrale de Statistique, later het Institut National de Statistique/Nationaal Instituut voor de Statistiek, zoals *Bulletin de la Commission Centrale de Statistique, Documents Statistiques en Annuaire Statistique du Royaume*. De cijfers van de Mouvement van het jaar 1900 werden integraal gepubliceerd: *Statistique du mouvement de la population et de l' état civil en 1900* (Brussel 1904; ook verschenen in: *Bulletin de la Commission centrale de statistique* 17 (1904) 1-944).

LITERATUURSUGGESTIES

- N. Bracke, *Een monument voor het land: overheidsstatistiek in België, 1795-1870* (Gent 2008).
- N. Bracke en E. Vanhaute, *Opsporing en ontsluiting van historische statistieken in België (1800-1960)*, (Gent 2005). Deze publicatie biedt een goed overzicht van alle beschikbare statistieken in ons land tot 1960.
- R. Costa, 'Richesses et limites du Mouvement de la Population et de l'État civil pour l'étude démographique des zones rurales en Belgique. L'exemple de la nuptialité de 1886 à 1913', *Espace Populations Sociétés*, (2014)
- M. Poulain en A. Herm, 'Le registre de population centralisé, source de statistiques démographiques en Europe', *Population*, 68 (2013) 215-247.
- M. Preneel, 'Over levendgeboren onwettige meerlingen in Wortel, Luikse emigratie naar Argentinië en epidemische meningitis in Zedelgem: de Mouvement de la Population et de l'État Civil: een nauwelijks ontgonnen bron voor historische demografische statistiek in België' in: T. Eggerickx en J.-P. Anderson (red.), *Histoire de la population de la Belgique et de ses territoires* (Louvain-la-Neuve 2010) 73-81.
- S. Vrielinck, 'De macht van het getal. Een statistische kritiek van de bevolkingsstatistieken in België, 1801-1976', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 42 (2013) 74-113.

Word smid! Technische handboeken als bron voor historisch onderzoek naar het smeedambacht (1800-2000)*

Joeri Januarius, coördinator ETWIE

"Het leven van de ambachtsman bestaat uit de bekende mijlpalen: wie is de leerling? Alleman. Wie is gezet? Die al iets kan. Wie is meester? Die wat verzon. Maar hoe deze mijlpalen bereiken, daar komt het op aan. Ze heten arbeid, vlijt, volharding. Soms bereikt men via hen het eindpunt: sukses!"¹

Onderzoekers die zich willen verdiepen in de studie naar ambachten en techniekgeschiedenis kunnen beroep doen op een resem geschreven bronnen: hinderlijke inrichtingen, patentbelasting, grondbelasting, het notariaatsarchief, adresboeken...² Interessante aanvulling op deze reeks is het vaak vergeten technische handboek dat in het kader van formeel en informeel onderwijs is uitgegeven en heel wat insteken biedt om aan techniekgeschiedenis te doen. De mogelijkheden van die leerboeken voor de hedendaagse techniekgeschiedenis (1800-2000) worden in deze methodologische bijdrage onder de loep genomen. De focus ligt op het ambacht van de (kunst)smid, een van de best gedocumenteerde traditionele ambachten.

Het immaterieel erfgoed van techniek borgen gebeurt op verschillende manieren. De klompenmakers bijvoorbeeld, documenteren de activiteiten rond hun ambacht via het online portaal klompenmakerij.be. Naast communicatie- en sensibiliseringscampagnes over ambachten, zoals de wedstrijd 'Ambacht in de Kijker/Vitrine de l'Artisan' of de wettelijke erkenning van de ambachtsman door de Commissie Ambachten van de FOD Economie, zijn opleidingen een goede manier om kennis over te dragen. Bovenop het reguliere opleidingscircuit, waar nog diverse ambachten te leren zijn, bieden workshops, initiatiecursussen en informele leertrajecten interessante en noodzakelijke insteken. De recent opgestarte meester-leerlingtrajecten creëren een context waarin één meester die beschikt over een bijzonder vakmanschap, zijn kennis en vaardigheden kan overdragen aan een leerling. Die heeft op zijn beurt de ambitie om in de toekomst met die techniek aan de slag te gaan. Centraal

in deze leertrajecten zijn die specifieke handelingen die vaak via imitatie worden overgedragen en dan nadien worden toegeëigend door de leerling; handelingen die door het niet-tastbare karakter ervan ook moeilijk of niet beschreven of gedocumenteerd kunnen worden.³ Dit wil evenwel niet zeggen dat onderzoek doen naar de geschiedenis en het erfgoed van een ambacht of techniek niet noodzakelijk is in een borgingsproces, integendeel. Het vergroot het inzicht in de manier waarop dingen worden gemaakt, en het belicht ook hoe technieken zijn uitgevonden, ontwikkeld, doorgegeven en aangepast aan de noden van de tijd.⁴

Een van die traditionele ambachten die niet alleen een lange geschiedenis kent, maar vandaag ook nog zeer relevant is voor een heel diverse erfgoedgemeenschap, is het ambacht van de smid. In Vlaanderen en Brussel zijn om en bij de 150 smeden actief die ook nog

De smid bewerkt het ijzer door een goede beheersing van het vuur en smeedtechnieken (foto: ETWIE)

(weliswaar gedeeltelijk) op een ambachtelijke manier werken. Dit wil zeggen dat ze in de sector van de (machinale) metaalconstructie zitten en ook nog via een kolen- of gasvuur smeden, en dat het manuele karakter van het werk de bovenhand heeft op het machinale. Het zeer uiteenlopende karakter van het werk van de smid vandaag valt op. Nieuw smeedwerk, restauratiewerken, opleidingen op de werkvloer, lesgeven in een officieel opleidingscentrum of de organisatie van workshops en stages: het behoort allemaal tot het takenpakket van een hedendaagse ambachtsman. Door al die verschillende taken te combineren, slaagt hij erin zijn vak te blijven beoefenen.⁵ Dat het voor een smid niet altijd makkelijk is om te overleven, wordt dan weer duidelijk gemaakt door rekeningboeken die sporadisch terug te vinden zijn. Smid Vermeeren uit Vlaams-Brabant bijvoorbeeld, hield tussen 1935 en 1965 een dagboek bij met zijn werk en bestellingen. Dergelijke bronnensoort, hoewel zeer fragmentair bewaard, illustreert zeer duidelijk dat het werk van de smid niet geromantiseerd moet worden; gedurende bepaalde periodes verkocht hij meermaals enkel nagels aan zijn klanten, en kwamen er geen nieuwe opdrachten binnen.⁶

Het smeedambacht wordt vandaag in het secundair onderwijs niet aangeboden. De Academie in Anderlecht voorziet de belangrijkste opleiding tot hoef- en kunstsmid in een state-of-the-art uitgerust opleidingscentrum in de buurt van het station Brussel-Zuid. Andere belangrijke opleidingskanalen zijn het CVO (bijvoorbeeld Gent) en Syntra (bijvoorbeeld Hasselt, West...) die korter lopende opleidingen voorzien. Tot 2016 vond in de historische smidse van het Antwerpse Zuiderpershuis een opleiding tot siersmid plaats. Wegens besparingen aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten (KASK) heeft de directie evenwel de stekker uit de populaire opleiding getrokken. Het niveau van de aangeboden opleidingen is enerzijds hoog, en ook het smeedtechnische niveau van de opleiders is zeer goed. Anderzijds is er in Vlaanderen en Brussel een gebrek aan voortgezette opleidingen en ook aan opleidingsruimte of zogenaamde participatieve ateliers, waar leerlingen die zelf geen werkruimte hebben het ambacht kunnen beoefenen.⁷

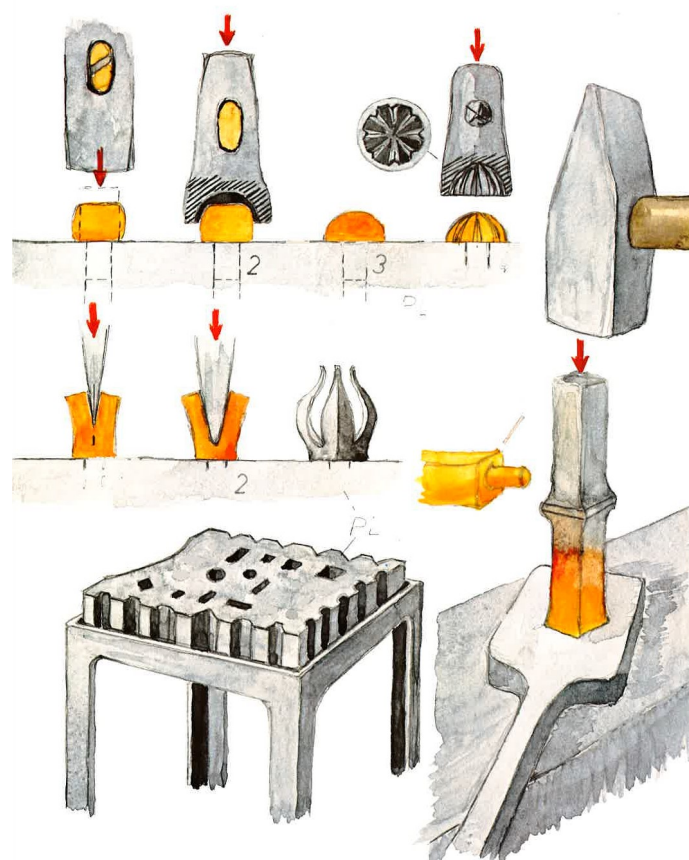
Het nagelnieuwe smeedatelier in Anderlecht, waar de opleiding kunst- en hoefsmeden plaatsvindt (foto: ETWIE)

LEERBOEK ALS (HISTORISCHE) BRON

Sommige opleiders kiezen ervoor hun praktijk te ondersteunen met een leerboek of nota's, die gericht zijn op het illustreren van smeedtechnieken en de theorie van het ambacht. Die leer- en handboeken zijn zeker geen recent fenomeen.⁸ Hoewel de traditie van het technische handboek in onze contreien volgens techniekhistoricus Robert Halleux teruggaat tot het werk van Roger de Helmarshausen, een geestelijke die tussen 1106 en 1125 de *Diversarum artium schedula* schreef, is vooral de zestiende eeuw belangrijk geweest voor het technische boek.⁹ De meest recente bijdrage aan de geschiedenis van het techniekboek in die periode is het uitgegeven doctoraat van Nederlands houtrestaurateur en academicus Herman den Otter.¹⁰ Het basiswerk van Agricola, de *De Re Metallica*, heeft volgens den Otter de structuur van pre-industriële techniekboeken bepaald. Hij spreekt over een standaardstramen waar grondstoffen, gereedschappen, procedés en de eindproducten stelselmatig in dergelijke techniekboeken behandeld worden, met als duidelijkste voorbeeld het 18e-eeuwse *Description des Arts et Métiers* uitgegeven door de Franse Académie des Arts et Sciences.¹¹ Zijn eigen onderzoek richt hij op de analyse van het werk van André Jacob Roubo en zijn *l'Art de la Menuiserie*, dat niet zo zeer succes had toen het werd uitgebracht, maar vooral door de bewerkingen en heruitgaven achteraf een groot bereik kende.¹²

Den Otter ontwikkelt, op basis van zijn analyse van het werk van Roubo, een manier om techniekboeken als bron voor historisch onderzoek te kunnen gebruiken. Daarbij staan de context van het boek en de wijze waarop boeken door het lezerspubliek ontvangen worden centraal, naast de analyse van hoe het werk door latere auteurs is gebruikt of herwerkt. In het geval van de *l'Art de la Menuiserie* komt den Otter tot de conclusie dat het boek zeker als bron een nuttig tijdsdocument is aangezien het inzicht geeft in een discipline en technieken uit het verleden. In functie van restauratie en onderzoek is Roubo interessant, daar het unieke informatie kan bezitten over een bepaald object, of toelicht hoe er op een bepaald moment in een bepaalde regio werd gewerkt.¹³ Hoewel Roubo dit werk schreef gebaseerd op eigen atelierervaring, opgedane kennis tijdens zijn eigen opleidingsjaren, gesprekken met andere vaklui en materiaal uit boeken, besluit den Otter dat de auteur vooral de ideale atelierpraktijk beschreef, een ambacht

zoals het hoorde beoefend te worden, en niet zo zeer de realistische atelierpraktijk.¹⁴

Befaamde meestersmeden, zoals de Oostenrijker Otto Schmirler, hebben eigen techniekboeken uitgebracht, die een inzicht geven in de werking van hedendaagse kunstsmiden (Bron: Werk en werktuigen van de kunstsmid).

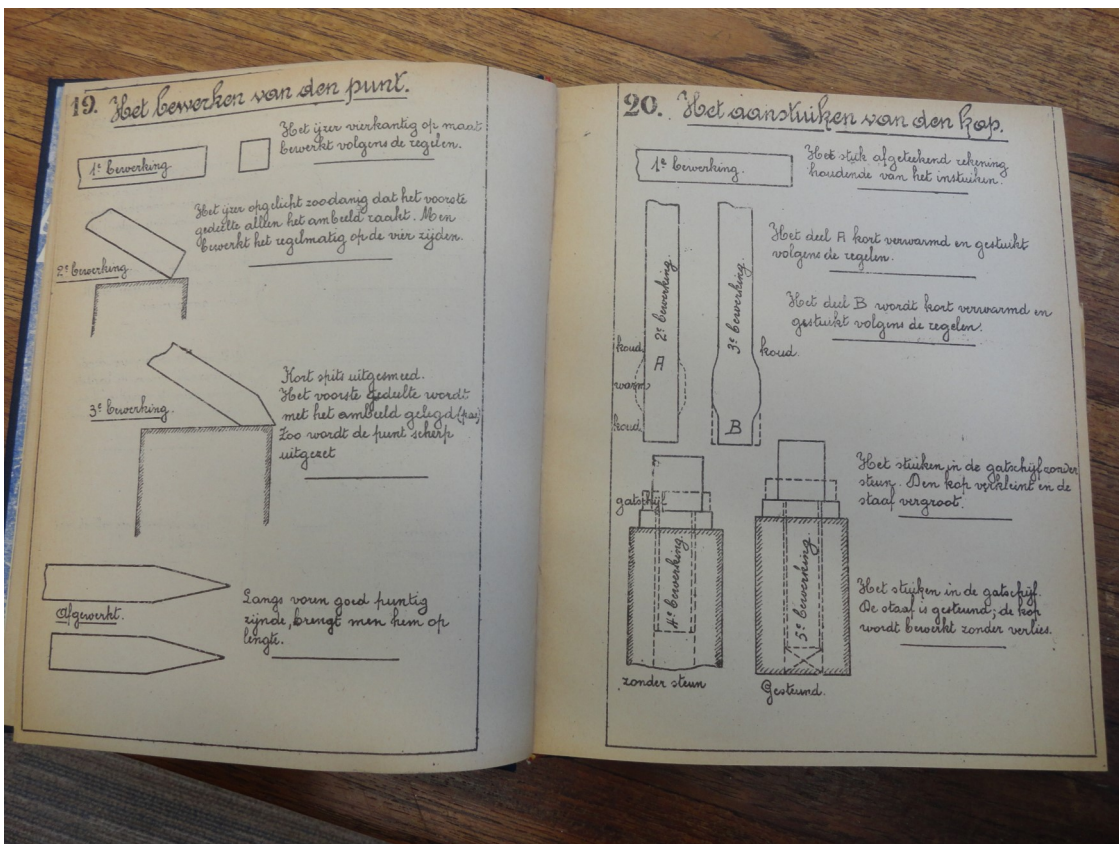
SMEEDBOEKEN ALS HISTORISCHE BRON

Dit artikel bouwt verder op de vaststellingen van den Otter door een corpus van smeedboeken te analyseren die verschenen zijn in de periode 1800-2000.¹⁵ Door op zoek te gaan naar verschillende techniekboeken van hetzelfde ambacht, kan de onderzoeker niet alleen een evolutie doorheen de tijd waarnemen, maar ook de variëteit aan techniekboeken onder de loep nemen.

In het samengestelde en onderzochte bronnencorpus zijn drie grote genres te onderscheiden. Het eerste type techniekboek sluit zeer sterk aan bij de traditie van de 18e-eeuwse boeken zoals l'Art du Menuisier; boeken die soms zeer literair van aard zijn, niet noodzakelijk een link hebben met de atelierpraktijk en niet noodzakelijk door praktijkmensen geschreven zijn (laat staan bedoeld voor de praktijk). Een mooi voorbeeld van dit type techniekboek is van de hand van J.A. Van der Kloes, een oudleraar in de kennis en het onderzoek van bouwstoffen aan de Technische Hogeschool in Delft.¹⁶ Hij heeft het

indrukwekkende boek niet alléén geschreven, ook andere academici hebben een bijdrage geleverd. Het boek bevat amper beelden en is zeer technisch opgevat, volgens het eerder beschreven stramien van den Otter: het materiaal (ijzersoorten, ijzer en staal als handelswaar, het herkennen van het materiaal, en andere metalen), de werkplaats (de ideale inrichting van de werkplaats met de noodzakelijke gereedschappen en brandstoffen), de koude en warme bewerkingen en de mogelijke eindproducten (sloten en sluitingen, hoefbeslag, kunstsmederij...). Dit soort werken zijn vooral interessant als referentiewerken voor onderzoek naar de kennis over materialen en evolutie in gekende technieken, en niet zo zeer om een inzicht te krijgen in de eigentijdse atelierpraktijk.

Dat inzicht kan wel verkregen worden door een tweede type techniekboek te raadplegen: de naslagwerken geschreven door befaamde meestersmeden in binnen- en buitenland. Een interessant voorbeeld van dit type wordt geleverd door Otto Schmirler, een naoorlogse Weense kunstsmed. Via foto's van zijn eigen atelier,

Voorbeeldpagina's uit het boek van leerkracht Baete, waarin het bewerken van een put en het aanstuijken van de kop worden geïllustreerd in stappen (Foto: ETWIE)

tekeningen van werktuigen en objecten die hij zelf gesmeed heeft en korte beschrijvingen geeft hij een inzicht in de praktijk van een hedendaagse kunstsmid. Dit is ook het expliciete doel van zijn boek: de blik is gericht op de belangrijkste technieken en toepassingen van deze technieken in de praktijk en in opdrachten die hij uitvoert.¹⁷ Schmirler plaatst het sterk ambachtelijke karakter van het werk van de smid in de verf en spreekt bewust enkel over het handmatige werk in zijn atelier.¹⁸ Dergelijk type techniekboek is relevant om het werk en de werkpraktijk van individuele smeden te bestuderen, en een inzicht te krijgen in die technieken en eindproducten die voor die smid zelf van belang zijn.

Schoolboeken, geschreven door smeedleerkrachten, vormen het laatste type technisch handboek in het onderzochte bronnencorpus. Een goed voorbeeld hiervan is het hand- en oefeningenboek geschreven door smid L. Baete. Hij is leerkracht aan de nijverheidsschool Carels in Gent, opgericht aan het begin van de 20e eeuw, met als doel de ontwikkeling van vakken in de metaalbewerking te ondersteunen.¹⁹ Het schoolboek beschrijft alle technieken volgens de leerkracht nodig om het vak van de smid in de jaren 1920 te kunnen uitoefenen; het tweede boek bevat alle oefeningen die de leerlingen moesten voorbereiden en afwerken tijdens de lessen. Deze bron voegt een dimensie toe in vergelijking met de twee voorgaande bronnen: het perspectief van het onderwijs en de technieken die vanuit een opleidingsstandpunt nodig zijn om door te geven aan toekomstige smeden.

CONCLUSIE: WORD SMID!

Borgen van immaterieel erfgoed van techniek gebeurt op verschillende manieren. Een gemeenschap die actief aan de slag gaat met dat erfgoed is cruciaal. Op die manier blijft het immaterieel erfgoed leven en wordt het erfgoed overgedragen van één generatie op een andere. Onderzoek naar het immaterieel erfgoed van techniek is in Vlaanderen nog grotendeels onontgonnen terrein. Het onderwerp zelf is nog niet evident, en de primaire bronnen voor dit onderzoek zijn ook nog onvoldoende gekend en verspreid.

Dit artikel heeft aan deze vraag een bijdrage willen leveren door de mogelijkheden van (hedendaagse) techniekboeken als bron voor onderzoek te bespreken.

De smeedgemeenschap in Vlaanderen is nog zeer actief en zet in op het borgen van het immaterieel erfgoed. Beeld van het grote smeedmonument gemaakt tijdens de internationale smeedbijeenkomst in Leper 2016 (Foto: ETWIE)

Vertrekkend vanuit bestaand onderzoek naar dit type bron, is voor het ambacht van de smid een typologie gemaakt van drie soorten techniekboeken die ook relevant zijn voor het onderzoek naar techniekgeschiedenis en het immaterieel erfgoed van de smederij.

De interpretatie van techniekboeken zorgt ervoor dat verschillende perspectieven van een ambacht onderzocht kunnen worden: de ideale praktijk, volgens de regels van de kunst, het perspectief van de smid zelf, en het inzicht van de leerkracht of het ambachtenonderwijs. In functie van het hedendaags immaterieel-erfgoedbeleid zijn twee conclusies te trekken. Door niet één, maar verschillende techniekboeken met elkaar te vergelijken, is het mogelijk als onderzoeker een evolutie in techniek vast te stellen. Opvallend voor het smeedambacht is dat de basis van de techniek gedurende de onderzochte periode quasi ongewijzigd blijft. De essentie van het ambachtelijke karakter van het smeden

is terug te brengen tot handmatige warme bewerkingen van ijzer en vuur. Deze vaststelling valt goed te rijmen met het belang dat de hedendaagse smeedgemeenschap in Vlaanderen toekent aan het ambachtelijke karakter van het vak.²⁰ Een tweede belangrijk inzicht, rekening houdend met de conclusies van den Otter over het werk van Roubo, is dat deze techniekboeken weinig tot geen richting geven over de hedendaagse toepassingen van het ambacht, en de wijze waarop het ambacht bij de tijd gebracht kan worden door als smid in te zetten op hedendaagse ontwerpen. Juist door de traditie te laten samengaan met vernieuwing kunnen ambachten een mooie toekomst tegemoet gaan.

BEREDENEERDE BIBLIOGRAFIE

In dit overzicht wordt stilgestaan bij een aantal vindplaatsen voor techniekboeken, een algemene insteek naar het onderzoek rond ambachten en techniek, interessante publicatiemogelijkheden en het onderzoek naar het smeedambacht zelf.

Zoek het eens in een museum!

In de cultureel-erfgoedsector zijn diverse organisaties gespecialiseerd in de geschiedenis en het erfgoed van techniek. Gericht op de pre-industriële techniek vormt de bibliotheek van het Museum voor de Oudere Technieken (het MOT) een ideaal vertrekpunt voor onderzoek. Het museum richt zich op alles wat door spieren, water en wind wordt aangedreven, en dat vertaalt zich ook in de documentaire collectie. Met meer dan 40000 items bevat de bibliotheek van het MOT een van de grootste technische bibliotheken in ons land. Zowel de technische handboeken als de woordenboeken vormen een onontgonnen terrein voor hedendaagse techniekhistorici. De collectie, die ontsloten is via Adlib, is op afspraak te raadplegen.

De bibliotheekcollectie van het Industriemuseum in Gent omvat om en bij de 15000 boeken, tijdschriften en artikels die verband houden met de sporen van de Belgische industriële geschiedenis vanaf 1750 tot en met vandaag. Techniekboeken en handboeken zijn terug te vinden via CAGEWEB, de catalogus van de Gentse wetenschappelijke bibliotheken. Zeer interessant in het kader van dit artikel is onder meer de collectie van de Ecole Industrielle Supérieure de Gand – Hogere Nijver-

heidsschool Gent. De bibliotheek is vrij te bezoeken op dinsdagochtend en donderdagnamiddag, en op afspraak.

Daarnaast beschikken diverse gespecialiseerde collectiebehoudende instellingen over interessante documentatiecentra of bibliotheken, zoals het Jenevermuseum in Hasselt rond het erfgoed en de techniek van het stoken. Een overzicht van deze instellingen is terug te vinden in de kennisbank van ETWIE, de expertisecel van het Industriemuseum in Gent.

Onderzoek naar ambachten en techniekgeschiedenis: algemeen

Het onderzoek naar de geschiedenis van ambachten en techniek is eigenlijk in twee grote categorieën op te delen. De laatste vijftien jaar heeft er zich een sterke onderzoekstraditie rond de geschiedenis van ambachten ontwikkeld in Vlaanderen. Vooral het werk aan de Universiteit Antwerpen van Bert De Munck en andere onderzoekers zorgde voor een groeiend academisch onderzoekscorpus naar de betekenis van ambachten en gilden in de Nieuwe Tijd. Een kleine greep uit het aanbod: B. De Munck, *Guilds, labour and the urban body politic: fabricating community in the Southern Netherlands* (Londen 2018); A. De Bie en B. De Munck, 'Learning on the shop floor in the Spanish Netherlands'; S. Dupré, *Embattled territory: the circulation of knowledge in the Spanish Netherlands* (Gent 2015) 51-72; R. De Kerf, *De circulatie van technische kennis in het vroegmoderne Antwerpse ambachtswezen 1500-1800 - casus kuipers en edelsmeden* (Antwerpen 2013); C. Lis en H. Soly, *Worthy efforts. Attitudes to work and workers in pre-industrial Europe* (Leiden 2012). Die academische werken krijgen soms een vertaalslag naar het bredere publiek, zoals het nog steeds zeer goede werk van B. De Munck en D. Dendooven, *Al doende leert men: leertijd en ambacht in het Ancien Régime: catalogus bij de tentoonstelling in het stedelijke onderwijsmuseum te leper* (Brugge 2003).

Een andere onderzoeksstroming richt zich dan weer meer op de technieken zelf, zoals het toegepaste onderzoek aan bijvoorbeeld de opleiding conservatiere restauratie van de Universiteit Antwerpen. Aan de universiteit van Luik heeft zich onder leiding van Robert Halleux de onderzoeksgroep Centre d'Histoire des Sciences et Techniques gevestigd.

Het is ook onder de redactie van Halleux en zijn collega Jean Vandersmissen dat het eerste deel van het ambitieuze project rond de Belgische techniekgeschiedenis is uitgebracht in 2015: *Geschiedenis van de techniek in België* (Luik 2015). Het eerste deel bestaat uit drie volumes en is gewijd aan de pre-industriële periode: van de Romeinse tijd tot de late 18e eeuw. Diverse technieken komen aan bod in hun politieke, economische en sociale context. Het boek bestaat uit zes delen: energieën; materialen; landbouw, voeding en praktische scheikunde; bouwtechnieken; communicatie; grafische technieken. Elk van deze secties is onderverdeeld in specifieke technieken.

Interessante tijdschriften

In het Nederlandstalige taalgebied is de Vereniging Ambacht & Gereedschap zeker het vermelden waard: met ongeveer 450 leden is het een belangrijke organisatie die zich onder meer inzet om kennis op te bouwen rond oude gereedschappen. Naast de boeken, die onder de auspiciën van de Vereniging worden gepubliceerd, zijn ook de 'kronieken' met technische artikelen interessant.

Erfgoed van Industrie en Techniek, een initiatief van de Nederlandse Stichting Erfgoed en de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (VVIA), is een van de laatste vakbladen rond het erfgoed van industrie en techniek in de Lage Landen.

Onderzoek naar het smeedambacht

De geannoteerde bibliografie van 61 pagina's op de website van de Ambachtelijke Smedersgilde, opgesteld door smid en gewezen docent Seerp Visser, vormt de meest uitgebreide bibliografie over het smeedambacht in ons land, met heel wat interessante referenties naar buitenlandse literatuur. Het nog altijd vlot leesbare, niet-gepubliceerde doctoraat van Aimé Stroobants blijft een belangrijk basiswerk over de geschiedenis van het smeedambacht in Vlaanderen: A. Stroobants, *Het ijzerwerk toegepast in de bouwkunst te Gent, Brugge & Antwerpen, van de 13de tot het begin van de 19de eeuw. Een vergelijkende studie* (RUG 1978). In navolging van dit werk verscheen in 2001 een themanummer in het vakblad *Monumenten & Landschappen* met daarin een artikel van Stroobants over dezelfde thematiek, en een artikel over klinknagels: J. Truijens, 'Klinken: een historische verbindingstechniek voor staalconstructies',

Monumenten & Landschappen, 20:4, 2001, 45-64. Recent verscheen in de reeks onderhoudsbrochures van Monumentenwacht een technisch onderzoek naar de quasi verdwenen techniek van het klinken: B. Verbeke, *Onderhoudsbrochure klinknagels* (Berchem 2017).

Het ontwikkelingsgericht erfgoedproject van IJzer en Vuur! vzw, 'Naar een brandend actueel ambacht – nieuwe impulsen voor het borgen van het smeden in Vlaanderen en Brussel', dat liep tussen 2014 en 2016, heeft heel wat interessant onderzoek opgeleverd naar de huidige staat van ambachten en het kunstsmeden in Vlaanderen. Meer informatie is terug te vinden op de projectwebsite www.kunstsmeden.be.

EINDNOTEN

* De auteur dankt de conservator van het MOT Steven Dewaele in Grimbergen voor zijn nuttige suggesties voor dit artikel. Deze bijdrage belicht een deelaspect uit een lopend onderzoek naar techniekgeschiedenis en immaterieel erfgoed in Vlaanderen.

¹ O. Schmirler, *Werk en werktuigen van de kunstsmid* (Antwerpen 1980) 7.

² Zie het overzicht gemaakt door erfgoedconsulent H. Vandeginste naar aanleiding van ETWIE-vorming 'Van avegaar tot zoolmes' op 7 november 2015, te consulteren op www.etwie.be (datum laatste raadpleging 5/01/2019).

³ J. Neyrinck, 'Borgen: wat en hoe', *FARO – Tijdschrift over Cultureel Erfgoed*, 5 (2012) 3, 64-85; J. Januarius, *Virtuoos Vlaanderen. Naar een Living-Human-Treasures-programma voor Vlaanderen* (Gent 2014).

⁴ Zie onder meer: H.W. Lintsen e.a., *Geschiedenis van de techniek in Nedderland* (Zutphen 1995).

⁵ J. Januarius en M. Mouton, *De kunstsmid in Vlaanderen. Omgevingsanalyse van een ambacht* (Brussel 2014), 10-12.

⁶ Zie bijvoorbeeld: Museum voor de Oudere Technieken (verder het MOT), Handschrift: rekeningen J. Vermeeren, B 95.0352.

⁷ J. Januarius en M. Mouton, Enquête opleidingen kunstsmiden in Vlaanderen en Brussel (Brussel 2015), 1-3.

⁸ Een uitgebreide geschiedenis van het (handboek) is onder meer terug te vinden op het e-platform bibliopolis van de Koninklijke Bibliotheek Nederland.

⁹ R. Halleux, 'Hiérarchie du travail, transmission du savoir et typologie des sources', in: R. Halleux e.a. (red.), *Geschiedenis van de techniek in België. De pré-industriële periode. Volume 1* (Luik 2015) 53-57.

¹⁰ H. den Otter, *Naar inzicht en vakmanschap. André-Jacob Roubo's L'Art du menuisier over interieurbouw en meubelmakerij in de achttiende eeuw* (Badhoevedorp 2016).

¹¹ Ibidem, 15-16.

¹² Ibidem, 33-36.

¹³ Ibidem, 216-220.

¹⁴ Ibidem, 114, 214.

¹⁵ Het corpus bestaat uit twaalf teruggevonden technische handboeken in het Nederlandstalig taalgebied.

¹⁶ J.A. Van der Kloes, *Handleiding voor den metaalbewerker meer in 't bijzonder den smid* (Leiden 1923).

¹⁷ O. Schmirler, *Werk en werktuigen van de kunstsmid* (Antwerpen 1980).

¹⁸ "Vanzelfsprekend heb ik alle moderne werktuigmachines in mijn werkplaats staan en worden ze ook voortdurend gebruikt voor allerlei voorbereidend werk. Als hoogste gebod gold echter steeds dat het uitzicht van de werkstukken op generlei wijze aangetast mocht worden in zijn typisch ambachtelijk karakter. Het aanschaffen van machines tot het verlichten van arbeid is in eerste instantie natuurlijk een economisch vraagstuk." Uit: Ibidem, 7-8.

EINDNOTEN

¹⁹ L. Baete, *Gids voor het aanleren der hoofd- en afgeleide bewerkingen van het smidsvak* (Gent 1925); R. Smet e.a. *Historiek van het technisch en beroepsonderwijs* (Antwerpen 2002) 387.

²⁰ J. Januarius en M. Mouton, *De kunstsmid in Vlaanderen. Omgevingsanalyse van een ambacht* (Brussel 2014), 3-8.

Een nieuwe inventaris voor immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen

Frea Vancraeynest, stafmedewerker Histories

Sinds 2006 onderschrijft de Vlaamse Overheid de Unesco-conventie voor immaterieel cultureel erfgoed die werd gelanceerd in 2003. Dit resulteerde in een beleidslijn waar het Vlaamse immaterieel cultureel erfgoed (ICE), en dat is heel divers en alomtegenwoordig, op de voorgrond werd geplaatst en een volwaardige plaats kreeg in het cultureel-erfgoedbeleid. In 2008 werd hier ook een volwaardig beleidsinstrument aan toegevoegd, de Inventaris Vlaanderen voor immaterieel cultureel erfgoed. Deze inventaris maakt het erfgoed zichtbaar, voor andere ICE-gemeenschappen en het grote publiek, en zet in op een kwalitatieve zorg voor dit erfgoed, zodat een duurzame toekomst mogelijk wordt. De Vlaamse minister van Cultuur kan twee keer per jaar immaterieel erfgoed toevoegen aan de Inventaris. De minister kan hiervoor rekenen op het advies van een expertencommissie die het aanvraagdossier onder de loep neemt.

Na tien jaar was het tijd voor een evaluatie. Alle betrokken partijen startten met de opbouw van een nieuwe ICE-inventaris en -platform die nog beter het immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen in kaart zullen brengen. In dit artikel vind je een overzicht van de beweegredenen achter de nieuwe inventaris en leggen we praktisch uit wat er precies veranderd is en hoe de procedure nu is opgebouwd.

WAAROM EEN NIEUWE INVENTARIS EN BIJHOREND PLATFORM?

Na een periode van tien jaar bleek dat de inventaris een update kon gebruiken. Allereerst valt het op dat de inventaris niet echt de diversiteit aan immaterieel erfgoed in Vlaanderen toont. Door een andere aanpak voorop te stellen zou hier verandering in gebracht kunnen worden en kan er meer en diverser immaterieel erfgoed in beeld gebracht worden.

Ook leek het interessant om actiever te gaan sensibiliseren rond ethiek. Daarom werd een Verklaring van Ethische principes uitgewerkt. Aanvragers moeten aangeven dat ze deze principes onderschrijven.

Hierin staat onder andere dat het erfgoed dat erkend zal worden als immaterieel erfgoed niet in strijd is met mensenrechten, dat er mogelijk (maatschappelijke)

controverse rond kan bestaan, dat er aandacht is voor dierenwelzijn, dat er ten alle tijden respect en dialoog vooropgesteld wordt enzovoort. Het schenden van deze principes zou ertoe kunnen leiden dat de erkenning er niet komt of, als de erkenning al een feit is, dat deze afgenomen wordt.

Verder bleek de inventaris niet zo toegankelijk. De criteria waar indieners aan moesten voldoen waren te complex zodat bijna altijd begeleiding nodig was van een erkende, professionele erfgoedorganisatie (deze rol werd vanaf 1 januari 2019 door Histories overgenomen vanuit LECA), om tot een voldoende uitgewerkt dossier te komen. Bovendien was begeleiding verplicht waardoor niet alle mensen die met immaterieel cultureel erfgoed werken de stap naar de inventaris wilden of konden zetten. Er werd heel veel gevraagd van de indieners. Niet alleen moest er aangetoond worden dat er actief aan

borging werd gedaan op verschillende gebieden, zoals onder andere archiefzorg, sensibilisatie, ... Resultaat was dat dit wat te hoog gegrepen was voor heel wat potentiële aanvragers. Een oplossing was om de vereisten wat terug te schroeven zodat aanvragers het zien zitten om voor een erkenning als immaterieel cultureel erfgoed te gaan. Ook was er het idee om de rol van de professionele erfgoedorganisaties wat kleiner te maken. De begeleiding is dus niet langer verplicht maar wordt wel nog altijd gestimuleerd. Daarnaast kan de aanvrager zelf aangeven op welke gebieden er aan borging wordt gedaan. Op alle gebieden actief aan borging doen is niet langer een vereiste: zo kan je bijvoorbeeld enkel op onderzoek, communicatie of documenteren inzetten.

De vraag waarom aanvragers de stap richting Inventaris zetten werd ook onder de loep genomen en toen werd duidelijk dat niet iedereen op de inventaris hoeft te komen of zelfs wil komen. Om hier aan tegemoet te komen werden drie mogelijkheden uitgewerkt die verschillen van engagement voor de aanvrager. Groepen, individuen of gemeenschappen bepalen in dit systeem zelf waar ze thuishoren: ofwel alleen zichtbaar zijn, ofwel

actief aan erfgoedzorg (borgen) doen op de inventaris, of een inspirerend voorbeeld zijn voor anderen op het Register. Dit wordt verderop in dit artikel uitgebreid toegelicht.

“Op alle gebieden actief aan borging doen is niet langer een vereiste: zo kan je bijvoorbeeld enkel op onderzoek, communicatie of documenteren inzetten.”

aanmelden

borgen

inspirerend
voorbeeld

WWW.IMMATERIEELERFGOED.BE

VIER BEOORDELINGSCRITERIA

Het volledige reglement dat bij de nieuwe ICE-inventaris hoort is terug te vinden op de website van het departement CJM maar we belichten hier toch al even de vier criteria waar rekening mee gehouden wordt bij de beoordeling van een aanvraag voor de Inventaris:

- 1° De aanvraag heeft betrekking op immaterieel cultureel erfgoed;
- 2° Er is consensus binnen de cultureel-erfgoedgemeenschap om het immaterieel cultureel erfgoed te laten plaatsen op de Inventaris Vlaanderen. Consensus wordt aangetoond door de betrokkenheid bij het opstellen van de aanvraag, van de groepen en gemeenschappen en eventueel ook individuen die deel uitmaken van de cultureel-erfgoedgemeenschap;
- 3° De cultureel-erfgoedgemeenschap zet actief in op het borgen van het immaterieel cultureel erfgoed. Dit wordt aangetoond met acties die met de cultureel-erfgoedgemeenschap worden opgezet;
- 4° De cultureel-erfgoedgemeenschap is zich bewust van de kansen en uitdagingen in de overdracht naar volgende generaties, engageert zich om knelpunten op te lossen en formuleert daartoe acties.

IMMATERIEELERFGOED.BE – EEN NIEUW PLATFORM

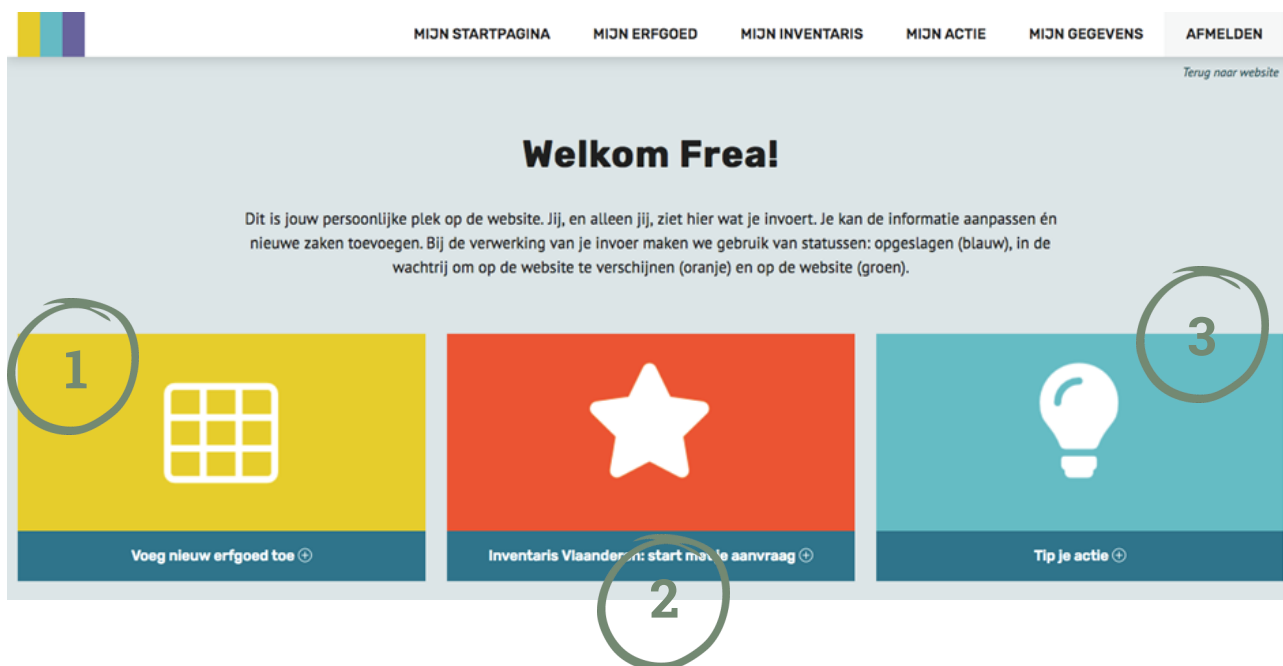
Het vorige platform werd als moeilijk in gebruik omschreven, er werd dan ook gezocht naar een laagdrempelig platform waar gebruiksvriendelijkheid centraal staat. Er werd gekozen om de gebruikers van het platform een persoonlijke ruimte te geven waar alle elementen die betrekking hebben op het eigen erfgoeddossier samen terug te vinden zijn. Die persoonlijke ruimte betreed je door aan te melden op het platform (de eerste moet je eerst gaan registreren).

Na aanmelding kan je binnen je persoonlijke ruimte:

1. Nieuw erfgoed toevoegen

De eerste stap is het aanmelden van nieuw erfgoed op het platform zodat een breed publiek het kan leren kennen. Een korte vragenlijst invullen is voldoende om je erfgoed aan te melden, er zijn verder weinig voorwaarden aan verbonden. De beheerder van het platform, Werkplaats Immaterieel Erfgoed, gaat na of het erfgoed niet in strijd is met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en of het beantwoordt aan de algemene definitie van immaterieel erfgoed. Iedereen kan erfgoed aanmelden. De focus ligt hier op het zichtbaar maken het erfgoed en niet zozeer op het engagement om zorg te dragen voor dit erfgoed.

2. Inventaris Vlaanderen

Na aanmelding van het erfgoed, kan je ook een stapje verder gaan en een dossier indienen om officieel erkend te worden als immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen. Op die manier komt jouw erfgoed op de Inventaris te staan.

De aanvraag wordt digitaal ingediend via het platform www.immaterieelerfgoed.be. Er worden twee indienmomenten per jaar voorzien, op 15 april en op 15 oktober.

De procedure is aanzienlijk vereenvoudigd ten opzichte van vroeger en valt uit elkaar in 6 stappen. Hieronder volgt een overzicht van de gevraagde inhoud per stap.

Stap 1: Aanvrager

- **Hoe bent u bij dit erfgoed betrokken?** Dient u de aanvraag in als groep of individueel? Wat doet u? Welk rol(len) heeft u?
- **Wie steunt deze aanvraag?** Toon het draagvlak aan. Denk aan het breed publiek, een bestuur, enzovoort. U kan documenten als petitie en steunbrieven toevoegen om het draagvlak te staven. De nauwe betrokkenen beschrijven doet u onder stap 3.
- **Krijgt u bij deze aanvraag ondersteuning van een erfgoedorganisatie?** Geen verplichting, wel een kans. Kijk op de website bij 'over ons' waar u terecht kan voor ondersteuning. Ondersteuning kan in de aanloop naar een aanvraag, maar zeker ook nadien.

- **We zijn benieuwd naar uw motivatie voor deze aanvraag. Waarom dient u in?** Geef hier vooral aan wat het betekent voor u om met uw erfgoed deel uit te maken van de inventaris. Waarom is dit belangrijk?

Stap 2: Immaterieel erfgoed

- **Naam van het erfgoed**
- **Korte beschrijving van uw erfgoed.** Dit is de tekst over uw erfgoed die u eerder al invoerde op immaterieelerfgoed.be. Wijzigingen doen, is mogelijk.
- **Zijn er aspecten of onderdelen van het erfgoed die u graag extra uitlicht?** Denk aan alle facetten van uw erfgoed, eventuele stappen, van voorbereiding tot nazorg.
- **Welke betekenis heeft dit erfgoed? Beschrijf waarom het voor u vandaag de dag zo waardevol is.** Waarom is dit erfgoed belangrijk?
- **Beschrijf de geschiedenis van het erfgoed. En hoe is het doorheen de tijd geëvolueerd (max. 4000 tekens).** Belangrijk: deze info komt niet integraal op de website. Ze zal deel zijn van een algemene beschrijving van uw erfgoed.

- **Wanneer u denkt aan het voortbestaan van het erfgoed, wat loopt momenteel goed en wat minder goed?** Welke uitdagingen ziet u? Tip: doe een SWOT-oefening. Dat is een methodiek om sterktes, zwaktes, kansen en uitdagingen in kaart te brengen.
- **Welke kansen, of misschien wel bedreigingen, van buitenaf ziet u voor het voortbestaan van het erfgoed?** Ook hiervoor kan een SWOT-oefening van pas komen! SWOT is een methodiek om sterktes, zwaktes, kansen en uitdagingen in kaart te brengen.

Stap 3: Erfgoedgemeenschappen

- **Wie is van dichtbij of verderaf betrokken bij de praktijk van het erfgoed?** Denk aan nauwe betrokkenen en publiek, verenigingen en individuen, jong en oud, etc. Wie doet het in de praktijk? Voor wie is het waardevol?

Stap 4: Borging

- **Welke antwoorden bood u tot nu toe op uitdagingen rond het voortbestaan van uw erfgoed?** Welke acties heeft u tot nu toe ondernomen? Duid één of meerdere aan en leg kort uit:

- het erfgoed beoefenen
- archiefzorg
- documenteren
- onderzoek
- communicatie
- sensibilisering
- educatie
- doorgeven
- andere

- **Waar zal u de komende jaren op inzetten om een levendige toekomst te verzekeren voor uw erfgoed?** Welke acties plant u voor de toekomst? Duid één of meerdere aan en legt kort uit. Bij opname op de Inventaris Vlaanderen zal u na twee jaar gevraagd worden om over deze acties een verslag in te dienen.

- het erfgoed beoefenen
- archiefzorg
- documenteren
- onderzoek
- communicatie
- sensibilisering
- educatie
- doorgeven
- andere

- **Is er een actie waar u trots op bent en die inspirerend kan zijn voor anderen?** We bekijken of deze actie op de website een plek kan krijgen als voorbeeld onder 'Inspiratie'.

Stap 5: Bijlagen

- Toevoegen van beeldmateriaal en andere bijlagen over het erfgoed.

Stap 6: Bevestiging

- Op het einde van de aanvraag moet aangegeven worden dat het erfgoed niet in strijd is met wetgeving en de verklaring van de ethische principes die ook deel uitmaakt van de procedure.

RAPPORTERING

In het verleden werd gevraagd om jaarlijks te rapporteren maar dat is nu teruggebracht naar een tweejaarlijkse rapportering omwille van het werk dat dit met zich meebracht voor de mensen achter de erkende elementen die vaak op vrijwillige basis actief zijn. Helemaal afschaffen was echter geen optie omdat de rapportering het middel bij uitstek is voor de Vlaamse Gemeenschap om het beleid mee te vormen maar ook om op haar beurt te rapporteren aan UNESCO.

Rapporteren die je via de persoonlijke omgeving van het platform en gebeurt dus digitaal. Tweejaarlijks wordt de gemeenschappen gevraagd om verslag uit te brengen over de borgingsactiviteiten en de evolutie van het immaterieel cultureel erfgoed.

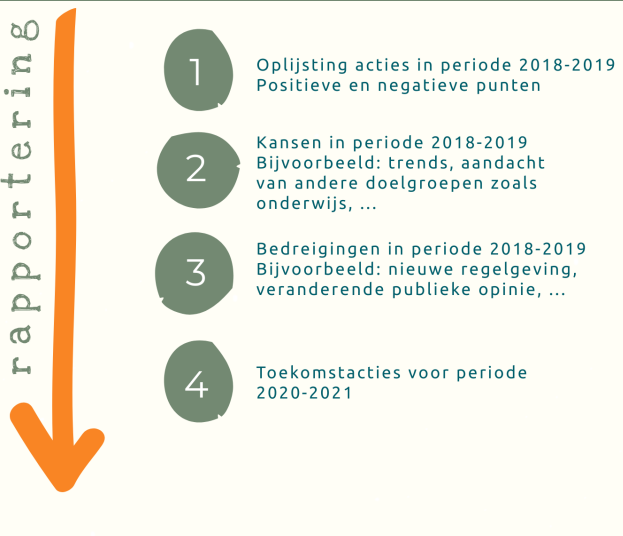
Van alle elementen die nu op de Inventaris staan wordt een rapport verwacht. De deadline hiervoor is vastgelegd op 15 oktober. Om dit optimaal voor te bereiden werden de vragen al ter beschikking gesteld.

Bij vragen 1 en 4 is een keuzemenu voorzien met een aantal vormen van erfgoedzorg. Het is niet langer nodig om bij elke vorm alle acties uitgebreid op te lijsten. Je kiest zelf wat het meest prioritair of relevant is. Na het aanvinken van de vormen van erfgoedzorg, komt een invulveld tevoorschijn waar je de verschillende acties kan toelichten. Bij vraag 1 kan je hier de erfgoedzorg waar je in de afgelopen periode bijzonder op hebt ingezet kan hier dus extra in de kijker gezet worden. Bij vraag 4 probeer je vooruit te kijken en geef je aan welke vormen van erfgoedzorg aan bod zullen komen en op welke manier.

Het keuzemenu van erfgoedzorg bevat volgende opties en komt dus volledig overeen met het aanvraagformulier voor een ICE-erkenning:

- het erfgoed beoefenen
- archiefzorg
- documenteren
- onderzoek
- communicatie
- sensibilisering
- educatie
- doorgeven
- andere

rapportering

2. Register van Inspirerende Voorbeelden

Om inspirerende borgingpraktijken in de kijker te plaatsen werd, naast de inventaris, ook een Register van Inspirerende Voorbeelden in het leven geroepen.

Het Departement CJM lanceert hiervoor een oproep, waarna je een organisatie of persoon kan nomineren die op een bijzondere manier omgaat met immaterieel cultureel erfgoed.

Nominaties worden verzameld op immaterieelerfgoed.be en worden, na advisering door de expertencommissie, voorgelegd aan de minister van Cultuur die dan de uiteindelijke beslissing neemt.

In het Register van Inspirerende Voorbeelden wil de Vlaamse Overheid inspirerende good practices en programma's in verband met het borgen van immaterieel erfgoed bundelen. Wie de lijst haalt, blijft daar voor een periode van drie jaar op staan, zodat anderen inspiratie kunnen halen uit de voorbeelden die op deze dynamische lijst terug te vinden zijn.

BESLUIT

Als afsluiter zou een bloemlezing van de verschillende elementen die nu op de Inventaris Vlaanderen staan wel fijn zijn maar dat zou een hele klus zijn. Er staan immers al 58 elementen op!

Een heel aantal daarvan werden begeleid door LECA en Histories zet die begeleiding gewoon verder. Ook het afgelopen jaar werden erfgoedgemeenschappen met succes begeleid door Histories in het vernieuwde reglement. Het gaat om de Sint-Gummarusprocessie in Lier en het Historisch Schutterswezen in Vlaanderen. Zij mogen zich officieel Vlaams immaterieel cultureel erfgoed noemen en pronken op de Inventaris.

Zelf aan de slag met immaterieel cultureel erfgoed?

Heb je verder nog concrete vragen omtrent de ICE-inventaris? Wil je graag zelf een dossier opstarten, zit je in de knoop met de rapportering of zoek je een partner om een inspirerende borgingsactie mee uit te werken? Neem dan contact op met ons en we helpen je op weg!

histories

